

“Дзеркало тижня”

№ 6 (534) 19 — 25 лютого 2005

Галина ЯВОРСЬКА державний експерт відділу глобальної безпеки та європейської інтеграції,

Олександр БОГОМОЛОВ (Центр близькосхідних досліджень)

Уроки прагматизму

Події помаранчевої революції й результати президентських виборів в Україні, безумовно, вплинули на становище нашої країни на світовій політичній арені й на загальну розстановку сил у Європі й у світі. З одного боку — явне ускладнення та збільшення кількості чинників, які впливають на відносини України з ключовими для неї геополітичними гравцями — Європейським Союзом, Росією та США. З другого — зачеплені набагато ширші зв'язки, зокрема трансатлантичні відносини ЄС і США (в бік поліпшення), а також їхні відносини з Росією (в бік охолодження). При цьому ані США, ані ЄС не збираються повертатися до протистояння з Росією часів холодної війни, а всіляко намагаються зберегти її в орбіті демократичного світу. Для України це, зокрема означає, що час, коли можна було використовувати суперечності між Росією й Заходом, балансуючи між відповідними векторами, безповоротно минув — сучасний багатомірний зовнішньополітичний ландшафт, усередині якого нині діє Україна, практично не залишає місця для простих і однозначних рішень. Хоч би яким вважати сучасний світ — однополюсним або багатопольсним, зрозуміло одне — подвійного протистояння більше немає, а разом із його зникненням втрачають сенс і чорно-білі інтерпретації подій.

До традиційних проблем українського зовнішньої політики додався новий порядок денний у взаємовідносинах із країнами найближчого оточення — Молдовою, Білоруссю та Грузією. На зміну інтенціям, побажанням і віртуальним проектам (ГУАМ) попереднього періоду прийшла конкретизація взаємовідносин з цими країнами. Чіткість зовнішньополітичного курсу країни, політична воля нового керівництва на тлі зміни внутрішньої ситуації поставили Україну перед необхідністю зайняти серйозну позицію щодо найгостріших регіональних проблем — Придністров'я в контексті відносин із Молдовою, способу взаємодії з режимом Лукашенка. Водночас став очевидним дефіцит союзників у найближчому оточенні, внаслідок чого особливим змістом наповнилися перспективи розвитку відносин із Грузією й іншими країнами Південного Кавказу.

У галузі зовнішньої політики, як і в інших сферах, Україна гостро потребує передусім нових підходів. Це не обов'язково означає необхідність терміново вигадувати велосипед. Доцільніше обіпертися на щось уже наявне, тим паче, коли принципово нові зовнішньополітичні підходи вже запропоновані й застосовуються саме там, куди ми рухаємося, тобто у Європейському Союзі. Протягом кількох останніх років, зіштовхнувшись із викликами, принесеними наймасштабнішим за всю його історію розширенням, ЄС посилено займається виробленням спільної зовнішньополітичної доктрини, ключовими складовими якої стали Європейська політика сусідства й Європейська стратегія безпеки. На жаль, саме в ці останні роки, особливо від 2000 р., коли в міжнародній політиці виникло так багато нового, Україна опинилася на узбіччі загальноєвропейських тенденцій. Тому ідеї про устрій постмодерного світу,

організованого не на «праві сили», а на «силі права», досі сприймаються в нас як щось екзотичне й не цілком реальне. А от поняття «сфер впливу», яке в ЄС уже стало анахронізмом, зберігає свою значущість як у Росії, так і в Україні. Точнісінько так само не залишається непоміченим чинник часу, оскільки Європейський Союз є не стабільним утворенням, а цілеспрямовано здійснюваним проектом, що змінює з часом просторові обриси й політичні характеристики. Все це пов'язано з розумінням політичної реальності як процесу, у формуванні якого бере активну участь людський чинник. Ми ж орієнтувалися й значною мірою продовжуємо орієнтуватися на детермінізм «міжнародного становища», що містить у собі ідею чогось сталого й об'єктивно даного. І лише нині певна частина політиків і суспільства відчула: людська воля й рішучість можуть значити дуже багато, а в деякі моменти — практично все.

Таке концептуальне відставання багато в чому визначило й негативне ставлення в Україні до нових європейських ініціатив. Це особливо стосується Європейської політики сусідства. Ідею спільного підходу до всіх країн безпосереднього оточення ЄС за можливості деталізації й точної підгонки на рівні двосторонніх відносин Україна адекватно не сприйняла. Усе затулив отой справді дуже неприємний для нас факт, що Європейська політика сусідства призначена для країн, стосовно котрих питання членства в ЄС не стоїть на порядку денному. Позаяк ЄС дедалі частіше й упевненіше називає себе просто Європою, то Україна виявилася витиснутою за її межі.

Показово, коли новообраний Президент України заявив про те, що місце України в Європі і наша країна має стати членом ЄС, це просте твердження викликало досить бурхливу реакцію. Деякі представники ЄС виявилися абсолютно до цього не готові та заходилися доводити, мовляв, питання про застосування до України визначення «європейська країна» ще не вирішено. На жаль, це, очевидно, недоладне твердження має солідне підґрунтя, чи, точніше, завали непорозумінь, нагромаджених у наших відносинах із Євросоюзом за кілька минулих років. Складні та драматичні пошуки європейської ідентичності в країнах ЄС обминули нас стороною, тому нині нам доводиться звикати, що Європа в сучасному розумінні — спільність передусім ментальна, і лише потім географічна.

У цій ситуації легко скотитися на звичний для нас в останні роки тон образ — у Європі нас знову не хочуть! — замість того, щоб, як рекомендує британський аналітик Дж.Шерр, не тільки говорити самим, а й слухати. План дій у рамках Європейської політики сусідства, що от-от набере чинності, не передбачає здобуття Україною членства в ЄС. Цей факт не варто ані ігнорувати, ані намагатися змінити — просто діалог на тему членства й нового формату відносин необхідно активно й дуже акуратно вести поза форматом політики сусідства й паралельно з виконанням Плану дій, як того вимагає багатомірність і динаміка сучасної політичної реальності.

Відправною точкою для діалогу про новий формат може стати Резолюція Європарламенту за результатами виборів в Україні від 13 січня 2005 р. Тут міститься заклик до Ради ЄС і Єврокомісії «розглянути, крім заходів Плану дій у межах Європейської політики сусідства, інші форми асоціації з Україною <...>, надавши цій країні чітку європейську перспективу, яка врешті-решт могла б привести до вступу України в ЄС». Зауважимо: доки новий формат відносин, що передбачає для України перспективу членства, не сформовано, заявку на членство в ЄС подавати не варто. Коли всередині ЄС відсутня готовність визнати країну кандидатом на членство, подача заявки не лише нічого не дасть, а й може навіть затримати прийняття позитивного рішення. Це не означає, проте, що слід нічого не робити. Політика сусідства не заважає паралельному пошуку «інших форм асоціації».

Домогтися сприймання України не з погляду сусідства, а в аспекті політики розширення, спрямованої на підготовку та прийом нових країн до складу ЄС, буде непросто. Принципи політики розширення сьогодні помітно змінилися. Так, тепер ЄС уже не уявляє себе у вигляді Всесвіту, котрий розширюється, як у 2004 р., коли за сценарієм «великого вибуху» до його складу було прийнято відразу 10 нових країн. Темпи розширення помітно знизилися, і йдеться про необхідність визначення шляхом дискусії остаточних кордонів ЄС. Посилюються вимоги до країн-кандидатів. Нині вже йдеться про такі невиразні речі, як наявність у країні «європейського покликання» (так, за словами комісара Єврокомісії Оллі Рена, у Туреччині є таке покликання, а в Норвегії — немає), загальні культурні й цивілізаційні характеристики й т.п., на тлі чого географічний критерій відходить на задній план. У цьому зв'язку на найпильнішу увагу заслуговують проблеми конструювання європейської ідентичності, які раніше видавалися нам досить абстрактними, а сьогодні європейське співтовариство активно ними переймається.

Повертаючись до принципів формування нової зовнішньої політики України, слід сказати: Європейська політика сусідства може виявитися корисною не лише у відносинах із ЄС. Закладений у цій політиці загальний підхід може застосовуватися при формуванні відносин із нашим найближчим оточенням. Тим паче що ті країни, не члени ЄС, котрі межують з Україною — Молдова, Білорусь і Росія, — також входять у сферу дії Європейської політики сусідства. Факт загального європейського сусідства, який поширюється й на країни Південного Кавказу — Грузію, Вірменію, Азербайджан, може стати основою для вироблення зовнішньої політики України й на цьому напрямі. Для України настав час змінити кут зору на своє найближче оточення й подивитися на нього в європейській перспективі. Нагадаємо, політика сусідства визначає не стільки характер відносин з окремими країнами, скільки має на меті організацію суміжного з ЄС простору, де діють сумісні та прозорі правила гри.

Послідовне використання цього формату Україною у відносинах із згаданими країнами-сусідами гарантуватиме, що ці відносини не лише не суперечитимуть економічним, правовим і політичним стандартам Євросоюзу, а сприятимуть реалізації перспективного плану ЄС стосовно всього регіону. Ми, таким чином, можемо виступити активним або навіть ключовим партнером і союзником Євросоюзу на пострадянському просторі. За правильного дипломатичного розкручування цей статус міг би, між іншим, стати ще однією сходинкою й у пошуку «нових форм асоціації» з ЄС. Ефективне економічне й політичне співробітництво з нашими пострадянськими сусідами в такому разі не тільки не перешкоджатиме, а й сприятиме основному завданню інтеграції в ЄС. Поява європейської домінанти у відносинах із усім нашим оточенням дозволить українській зовнішній політиці здобути центр ваги, стати, нарешті, сталою.

Ми маємо на увазі, звісно, не буквальне переформатування Європейської політики сусідства з заміною слова «Україна» на «Росія», а «ЄС» — на «Україна». Не означає це також і того, що ми будемо чи зможемо щось нав'язати нашому північному або іншим сусідам — якісь нові стандарти, підходи й тим паче демократичні цінності. Легка помаранчева фобія в російських та інших есенгешних бюрократів, напевно, поки залишиться єдиною ознакою української експансії, принаймні в короткостроковій перспективі. Усвідомлення обмеженості реальних можливостей впливу на Росію як найсильнішого найближчого опонента нашого європейського вибору не повинне спричиняти песимізм і пасивність. Україна зовсім не втратить своєї, дорогою ціною завойованої, «суб'єктності», коли зрозуміє, що Путін не вельми прислухається не лише до нас, а й до сильніших гравців.

У відносинах України з Росією має статися зміна перспективи, кута зору, необхідне точніше бачення в тих сферах, де досі діяла радянська культура телефонного права разом із усім репертуаром «нестатутних» відносин. Утім, напевно, це й мав на увазі Президент, коли під час візиту в РФ сказав, що наші відносини тепер треба буде формалізувати. Україна могла б повчитися європейського стилю взаємовідносин із партнером, який, ще один раз повторимо, зводиться до принципу «сила права замість права сили». Якщо ж вона навчиться діяти за правилами, запропонованими нам Європейською політикою сусідства, можливостей для цього стане більше.

Під чітким баченням, проте, ми не розуміємо таке собі прозріння. Це скоріш технічне питання. Досвід революції з усією виразністю показав, наскільки більшість наших сусідів далека від розуміння нас. Шок, викликаний таким глибоким нерозумінням нас Росією, засвідчує, між іншим, і те, що ми самі вже маємо неточне уявлення про нинішню Росію, котра протягом останніх тринадцяти років розвивалася без нашої участі. У майбутньому, з огляду на високий ступінь ризику, пов'язаний із таким нерозумінням, ми не можемо більше покладатися на ілюзію знання, яким, так нам здається, ми володіємо. Один із уроків останніх подій є в усвідомленні того, що наша багаторічна спільна історія насправді не гарантує нам нічого — ані співчуття, ані розуміння, ані спільності інтересів. А для істинного знання необхідна копітка і систематична праця професіоналів, котрих, як з'ясувалося, в Україні явно не вистачає.

Одним із основних наслідків помаранчевої революції стало те, що Україна несподівано для світу й навіть для себе самої опинилася в складному й багатомірному світовому політичному просторі. Відкрилися й нові, несподівані можливості. Великий ступінь свободи закономірно пов'язаний і з більшою відповідальністю, необхідністю пошуку відповідей на нові виклики. Час вимагає, нарешті, правдивого прагматизму, який не має нічого спільного ані з цинічним скепсисом т.зв. європесимістів, ані з благодушною самовпевненістю, — підходу, зорієнтованого на максимальне використання мінливих обставин, готовність розглядати їх як приховані можливості й матеріал для роботи.